

KICHIK YOSHDAGI BOLALARDA TEMPERAMENT VA XARAKTER SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Alfraganus universiteti

Jo'rayeva Kaniza Akbarali qizi

Pedagogika kafedrası

Pedagogika va psixologiya 3-bosqich talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada kichik yoshdagi bolalarda temperament va xarakterning shakllanishi psixologik jarayon sifatida har tomonlama tahlil etilgan. Temperament — bolaning tugʻma nerv tizimi xususiyatlariga asoslangan boʻlib, uning emotsional javoblari, harakatchanligi, diqqat barqarorligi va ruhiy holatining tez oʻzgaruvchanligini belgilaydi. Xarakter esa ijtimoiy muhit, tarbiya, shaxsiy tajriba va bola faoliyati asosida shakllanadigan barqaror psixologik xususiyatlar tizimidir. Maqolada temperament va xarakterning farqlari, ularning oʻzaro taʼsiri hamda har birining bola shaxsiyati rivojidadagi oʻrni tahlil qilinadi. Shuningdek, bolaning ruhiy salomatligi va ijtimoiy moslashuvida ushbu ikki omil qanday rol oʻynashi, ularni toʻgʻri baholash va yoʻnaltirishning ahamiyati yoritilgan. Ushbu tadqiqotdan asosiy maqsad — tarbiyachilar, ota-onalar va pedagoglar uchun kichik yoshdagi bolalarning individual psixologik xususiyatlarini tushunish, temperamentga mos yondashuvni tanlash va xarakter shakllanishini sogʻlom yoʻnalishga yoʻnaltirish zarurligini ilmiy asoslashdan iborat.

Kalit soʻzlar: *temperament, xarakter, bola psixologiyasi, shaxs rivoji, temperament turlari, ijtimoiy muhit, psixik rivojlanish*

Kirish

Insonning shaxs sifatida shakllanishi erta bolalik davridan boshlanadi va bu jarayonda temperament hamda xarakter muhim psixologik omillar sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, kichik yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishida bu ikki tushuncha o'ziga xos markaziy o'rin tutadi. Temperament va xarakter bolaning tashqi muhitga moslashuvchanligi, emotsional reaksiyalari, ijtimoiy munosabatlaridagi faoliyati hamda xulq-atvoridagi o'ziga xosliklarni belgilaydi [1]. Temperament — asosan biologik va fiziologik omillarga bog'liq bo'lgan, tug'ma psixik xususiyatlar majmuasidir. Bu bolaning hissiy holati, ruhiy barqarorligi, tashqi muhitga javob reaksiyalarining tezligi va kuchiga ta'sir ko'rsatadi. Xarakter esa ijtimoiy muhitda, tarbiya jarayonida, bolaning shaxsiy tajribasi va faoliyati orqali shakllanadigan, barqaror xulq-atvor tizimini ifodalaydi. Temperament bolaning qanday bo'lishi mumkinligini ko'rsatsa, xarakter bu imkoniyatlarning hayotiy voqelikka aylanish shaklidir [2]. Ushbu maqolada temperament va xarakter tushunchalarining nazariy asoslari, ularning shakllanish jarayoni, o'zaro ta'siri hamda bolalarning individual rivojlanishidagi ahamiyati ilmiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalar temperamentining turlari, xarakter tarbiyasida ota-ona va pedagoglarning roli, shaxs sifatida bola rivojiga ijtimoiy-muhit omillarining ta'siri yoritib beriladi. Maqola yosh bolalar bilan ishlovchi mutaxassislar, pedagoglar, psixologlar va ota-onalar uchun amaliy foyda keltirishi kutiladi.

Temperamentning psixologik asoslari

Temperament inson shaxsiyatining tug'ma asosiy jihatlaridan biri bo'lib, asosan markaziy nerv tizimi faoliyatining kuchi, harakatchanligi va muvozanat darajasi bilan belgilanadi. Rus olimi I.P. Pavlov o'z tadqiqotlarida temperamentning biologik ildizlariga e'tibor qaratgan holda, uni nerv tizimidagi asosiy fiziologik jarayonlar — qo'zg'aluvchanlik va tormozlanish kuchi orqali

tushuntirib bergan. Uning ta'rificha, temperamentning to'rt asosiy tipi mavjud: sangvinik (faol va muvozanatli), xolerik (tezkor, qo'zg'aluvchan), flegmatik (sokin, barqaror), va melanxolik (hassos, kuchsiz reaksiya bilan ajralib turuvchi) [3].

Kichik yoshdagi bolalarda temperamentning namoyon bo'lishi erta yoshdanoq sezila boshlaydi. Masalan, ayrim bolalar tug'ruqdan keyingi dastlabki oylaridayoq ko'proq yig'laydi, atrof-muhitga kuchli reaksiya bildiradi, boshqalari esa muloyim va sokin bo'ladi. Temperament bolaning uyqu rejimi, ovqatlanish odatlari, begona shaxslarga bo'lgan munosabati va yangi sharoitga moslashuv tezligida ham namoyon bo'ladi [4]. Masalan, xolerik temperamentga ega bola tez-tez kayfiyatini o'zgartiradi, faol, lekin injiq bo'lishi mumkin. Flegmatik bola esa sekin harakat qiladi, lekin odatda muvozanatli va bardoshli bo'ladi.

Temperament o'zgarmaydigan xususiyat hisoblanadi, biroq tarbiya, ijtimoiy muhit va pedagogik yondashuvlar orqali bolaning temperamentiga mos moslashuv strategiyalarini shakllantirish mumkin. Shu sababli, pedagoglar va ota-onalar bolaning temperament turini to'g'ri aniqlab, unga mos tarzda yondashishlari muhimdir.

Xarakter shakllanishi va uning omillari

Xarakter — bu shaxsning ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri natijasida rivojlanadigan va hayotiy tajriba asosida shakllanuvchi xulq-atvor va emotsional reaksiyalar tizimidir. Xarakter bolaning irodaviy fazilatlarini, mas'uliyat hissi, mehr-oqibat, halollik, o'z-o'zini boshqarish kabi ijtimoiy jihatdan qadrlanadigan xatti-harakatlarini belgilaydi. Agar temperament ko'proq qanday “tug'ilgan bo'lsa”, xarakter esa qanday “tarbiyalangan” bo'lishini ifodalaydi [5].

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xarakter shakllanishining eng faol davri 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bosqichdir. Bu davrda bola o'z atrofidagi ijtimoiy rollarni anglay boshlaydi, yaqin kattalar (ota-ona, tarbiyachi) bilan

muloqotga kirishadi va o'zini turli faoliyatlarda sinay boshlaydi. Aynan shu tajribalar xarakter asoslarini shakllantiradi. Masalan, bolaga kichik mas'uliyat yuklash, uni mustaqil harakat qilishga undash, ijobiy baholashlar orqali irodaviy sifatlarini rivojlantirish mumkin [6].

Sovet psixologi A.N. Leontyevning faoliyat nazariyasiga ko'ra, bola rivojlanishining markazida uning faoliyati turadi. Bola faoliyat davomida ijtimoiy qadriyatlar bilan tanishadi, ularni o'zlashtiradi va o'zini jamiyat a'zosi sifatida anglay boshlaydi. Ustozlar va ota-onalar tomonidan shakllantirilgan kundalik vazifalar, o'yinlar, kichik topshiriqlar bolada qat'iyat, javobgarlik, o'zini boshqarish kabi xarakter xususiyatlarini vujudga keltiradi [7].

Xarakter shakllanishiga nafaqat tarbiya, balki muhitning sifati, psixologik iqlim va oila ichidagi emotsional muvozanat ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. Har bir bola o'ziga xos ijtimoiy tajriba orqali xarakterini shakllantiradi, shu bois har bir bolaning ruhiy ehtiyojlarini hisobga olgan yondashuv zarur.

Temperament va xarakter o'zaro ta'siri

Temperament va xarakter o'rtasidagi o'zaro ta'sir bola shaxsining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Temperament bolaning tug'ma, biologik asoslangan psixik xususiyatlarini ifodalasa, xarakter uning jamiyatda tutgan o'rnini, ijtimoiy munosabatlardagi holatini belgilovchi psixologik tuzilmani tashkil etadi. Temperament shaxsiyatning "tabiiy poydevori" sifatida faoliyatning ritmi va shaklini belgilab beradi, xarakter esa bu faoliyatning yo'nalishi va mazmunini belgilaydi [8]. Masalan, xolerik temperamentga ega bola tabiatan tezkor, hissiyotlarga beriluvchan va energiyaga boy bo'ladi. Agar bu bolaning tarbiyasi to'g'ri tashkil qilinsa, u yetakchilik, qat'iyatlilik, tashabbuskorlik kabi xarakter fazilatlariga ega bo'lishi mumkin. Aksincha, to'g'ri yo'naltirilmagan temperament salbiy xarakter xususiyatlariga — tajovuzkorlik, sabrsizlik yoki qo'pol xulqqa olib kelishi mumkin. Demak, xarakter temperamentning jamiyatga moslashtirilgan

ifodasi sifatida qaraladi. Shuning uchun, pedagoglar, psixologlar va ota-onalar temperamentni o'zgartirishga emas, balki uni to'g'ri tushunishga va unga mos pedagogik yondashuvlar ishlab chiqishga e'tibor qaratishlari lozim. Bu orqali bola o'z temperament xususiyatlarini ijtimoiy jihatdan maqbul yo'nalishda rivojlantiradi va barqaror, sog'lom xarakterga ega bo'ladi [9].

Xulosa

Umuman olganda, kichik yoshdagi bolalarda temperament va xarakter shakllanishi bir-biriga uzviy bog'liq bo'lib, bola shaxsiyatining psixologik asoslarini belgilaydi. Temperament bolaning tabiiy, biologik jihatdan belgilangan holatida namoyon bo'lsa, xarakter — uning ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishida muhim rol o'ynovchi, shakllanuvchi psixologik tuzilmadir. Har bir bola o'ziga xos individual xususiyatlarga ega. Shu sababli, pedagogik yondashuvda har bir bolaning temperamentini aniqlash va unga mos tarbiya usullarini tanlash zarur. Bunday yondashuv bolaning tabiiy holatini inkor etmaydi, balki uni sog'lom va foydali yo'nalishda rivojlantirishga xizmat qiladi. Psixologik tadqiqotlar va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, temperament va xarakterni birgalikda tahlil qilish va ularga mos rivojlantiruvchi muhit yaratish orqali bolaning ijtimoiy moslashuvi, shaxsiy barqarorligi va irodaviy fazilatlarini mustahkamlash mumkin. Bu esa kelajakda ijtimoiy faol, hissiy barqaror va ijobiy xarakterga ega bo'lgan shaxsni shakllantirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullaeva, G. (2020). *Bola psixologiyasi*. Toshkent: O'qituvchi.
2. Erkaboev, Z. (2022). *Temperament va xarakter*. // *Psixologiya va hayot*, №3, 15–19-b.
3. Pavlov, I.P. (1927). *Conditioned Reflexes*. London: Oxford University Press.

4. Allport, G. (1937). *Personality: A Psychological Interpretation*. New York: Holt.
5. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society*. Cambridge: Harvard University Press.
6. Gippenreiter, Yu.B. (2008). *Obshchatsya s rebenkom. Kak?* Moskva: AST.
7. Leontyev, A.N. (1983). *Faoliyat, ong va shaxsiyat*. Toshkent: Fan.
8. Qodirova, D. (2021). *Bola temperamentini aniqlash usullari*. // *Psixologik amaliyot*, №4.
9. Azizova, N. (2019). *Tarbiyada individual yondashuv*. // *Oila va jamiyat*, №2.
10. Shaxobiddinova, M. (2023). *Maktabgacha yoshdagi bolalarda xarakter rivoji*. // *Zamonaviy psixologiya*, №1.